

"בענין ביטול חמץ ומ"ע דתשביתו"

במס' פסחים דף ב'. "אור לארבעה עשר בודקין את החמץ וכו'", ופרש"י בודקין כדי שלא יעבור אב"י וב"י, ובתוס' הקשו על רש"י מגמ' דף ו', הבודק צריך שיבטל, ובדף ד. ע"ב אמר"י דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי, וא"כ לשם מה צריך לבדוק כלל, כיון דממילא צריך לבטל, ואחרי ביטול אין ב"י וב"י. לכן פירשו דהבדיקה היא כדי שלא יבוא לאוכלו בפסת. והרע"ב מברטנורא תי' את רש"י, דהכונה שמא ימצא בפסת גלוסקא יפהפיה, ויחזור מביטולו ויעבור מיד אב"י וב"י, לכן בודקין כדי שלא ימצא חמץ ולא יעבור אב"י. ובתוס' יו"ט הוסיף, משום דאתי מחשבה ומבטל מחשבה, והיינו דקשה ל"י, דאיך יכול לחזור מן הביטול הא ביטול הוי כמו הפקר, ובהפקר אינו יכול לחזור במחשבה לבד, ואפי' לא בדיבור ורק בקנין כמו כל אחר, וא"כ מה החשש שימצא גלוסקא ויחזור מן הביטול; הרי לא מהני חזרה מביטול! ע"כ הסביר, דאתי מחשבה ומבטל מחשבה, כיון דביטול הוי בלב וא"צ לבטל בדיבור כמו בהפקר דלא מהני בלב, ע"כ יכול לחזור גם בלב, דאתי מחשבה ומבטל מחשבה ואמנם זה גופא למה מהני בלב, הלא הפקר לא מהני בלב? כבר תי' הר"ן, משום דחמץ ב"כ אינו ברשותו של אדם אחרי שש שעות ולמעלה, ורק עשאו הכתוב כאילו ברשותו לעבור עליו בב"י, ולכן מועיל אפי' בלב להוציאו לגמרי מרשותו, משא"כ להפקיר חפץ שהוא ברשותו, לא מהני בלב, ואשר ע"כ אתי מחשבה ומבטל מחשבה.

אמנם לפי"ז תמוה מאד, דלא יתכן כלל דין ביטול מה"ת, דהנה אמר"י בדף מ"ו במשנה, כיצד מפרישין חלה בטומאה ביו"ט? ומבואר שם בגמ' טעמא דר"א דעובר על חלת חמץ שהפרישה, משום דהואיל ואי בעי מיתשיל כדידי' דמא, א"כ מבואר, אע"פ שעכשיו אין החמץ שלו, אלא של הכהנים, בכ"ז עובר בב"י, משום דיכול לחזור מן ההפרשה. וכבר תמה בשאג"א סי' פ"ג דמ"ג, אם החמץ הוי כשלו משום דיכול לחזור בו, ולכן עובר בב"י, א"כ כמו"כ יבטלנה או יפקירנה, ומה השאלה כיצד מפרישין כו', וע"כ משום דאינו שלו אחר שהפריש ואינו יכול להפקיר, א"כ כמו"כ לא יעבור אב"י. וכתב להסביר דבאמת החמץ אינו שלו ממש אחרי שתפריש; אלא כיון דיכול לחזור ויהי' שלו, הוה זה כמו גורם לממון, דלענין חמץ קיי"ל דגורם לממון דמי, דכתיב "לא ימצא" כדאמר"י בדף ו', ולכן להפ"קיר אינו יכול, דלזה לא מהני גורם לממון, דבכל התורה קיי"ל כרבנו, דגורם לממון לאו כממון דמי, ורק לענין לעבור בב"י הוי כשלו משום גורם לממון כממון דמי, ועי' שם בפ"י ובאמת תמה כן שם בירושלמי ויפקירנה. ותי' דאין אדם מפקיר דבר

שאינו שלו, והיינו דאף יכול לחזור, ויש לו זכות בחמץ זה יותר מאתר, זה אינו אלא גורם לממון, דלא כממון דמי לענין בעלות להפקיר, אבל בכ"ז עובר בב"י, דלזה קי"ל דגורם לממון כממון דמי, ובוה לא קשה ק"ו התוס' שם, שהקשו דלמח אינו יוצא יד"ח במצת מע"ש דהוי ממון גבוה מטעם הואיל ואי בעי מיתשיל, משום דבמצת, דבענין "לכס", לא מהני גורם לממון כמו באתרוג, דאינו יוצא בשאול ביו"ט ראשון, דאף דהוי גורם לממון, משום דבכה"ת לאו כממון דמי, ורק לענין ב"י מהני סברת הואיל דהוי גורם לממון דכממון דמי. ועתה לפי"ז איך מהני כלל ביטול שלא יעבור בב"י אחרי שיכול לחזור מן הביטול, משום דאתי מחשבה ומבטל מחשבה, א"כ אפי' אם עדיין לא חזר בו כבר יעבור אב"י כיון דיכול לחזור במחשבה לבד הואיל ואי בעי מיתשיל כדידי' דמי', דיש לו זכות בחמץ זה יותר מאחר דהוי גורם לממון כממון אחרי הביטול, ואיך אמרי' דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי, וע"כ מוכח דאחרי שביטל שוב אינו יכול לחזור בו, ולא הוי גורם לממון כלל.

ובעיקר דברי התוי"ט, דאתי מחשבה ומבטל מחשבה, יש להבין, איך המחשבה השניה יכולה לבטל המחשבה הראשונה, אחרי שהמחשבה הראשונה כבר פעלה, החלות ההפקר דיצא מרשותו ואנו שלו ואינו עובר שוב בב"י, וע"ז לא מהני מחשבה לבטל מחשבה ראשונה, דאדרבא קי"ל לענין טומאה, דכל הכלים יורדין לידי טומאה ע"י מחשבה ואינם עולים ע"י מחשבה, רק ע"י שינוי מעשה, ובפירוש אמרו מעשה מוציא מידי מחשבה, ואין מחשבה מוציאה מידי מחשבה, וכן בהפקר נימא שיכול לחזור ע"י דיבורו דאתי דיבור ומבטל דיבור, וע"כ כיון דדיבור הראשון כבר פעל את החלות, דהפקר מהני בדיבור לבד, ויצא החפץ מרשותו, שוב אין מועיל דיבור לבטל רק ע"י קנין יוכל לחזור כמו כל אדם, שזוכה מן ההפקר, א"כ יש להבין מה שכ' בתוי"ט, דאתי מחשבה ומבטל מחשבה.

עוד יש להבין בעיקר דברי הרע"ב, שמא ימצא גלוסקא בפסח וימלך על ביטולו ויעבור עלי' בב"י וב"י, דלמא גיחוש לזה שימלך על ביטולו, דרוצה לאוכלה משום דהוי גלוסקא יפהפיה ויעבור בבל יאכל חמץ, שהוא גם על חמץ של הפקר ואחרים, אבל למה יוסיף פשע לחזור מביטולו, כדי שיעבור גם על ב"י וב"י, וא"כ שוב לא שייך לומר דבודקין, כדי שלא יעבור בב"י וב"י.

והנראה בזה, דהנה בהא דאמרי' מדאורייתא בביטול בעלמא סגי פליגי בזה רש"י ותוס', דרש"י פירש דכתוב "תשביתו", דהשבתה בלב הוי השבתה, ותוס' דחו את רש"י ופירשו, דביטול הוי הפקר, וכתוב "לא יראה לך", ואתר שביטלו אינו שלו ואינו עובר בב"י וב"י, ו"תשובתו פליגי בזה רע"ק ורבנן אם הוי בשריפה או בכל דבר שיכול להשביתו. והנה מלבד שיוצא דפליגי רש"י ותוס' אם בביטול לבד מקיים מ"ע דתשביתו, דלרש"י מקיים מ"ע דתשביתו מלבד שאינו עובר בב"י, ואלו לתוס' לא מקיים מ"ע דתשביתו בביטול בעלמא, ורק דמהני מת"ת כדי שלא יעבור בב"י, נראה דפליגי כאן במהות הביטול מה טיבו ויסודו, דמדברי התוס' נראה ברור, דאחרי הביטול לא געשה שינוי בעצם החמץ, והוי חמץ דמקודם, רק

"בענין ביטול חמץ ומ"ע דחשביתו"

דהשינוי הוא בבעלות, דלפני הביטול היה שלו, ואחרי הביטול אינו שלו אלא הפקר, אבל מרש"י גראה דביטול הוי שינוי במצב החמץ, דילפי מתשבתו בלב דהוי השבתה, היינו דמבטל בלבו עצם החשיבות של החמץ ונעשה אצלו כעפרא בעלמא וכעין ביטול בע"ז, כמו שמצינו בכיפת שאור שיחדה לשיבה, דבטל ממנו שם חמץ, ואינו חייב לבער שוב, הרי שיש ענין ביטול של חשיבות החמץ, שעומד לאכילה, והוא משתמש בו לשימוש אחר, אלא שהתוס' יפרשו, דכיפת שאור לשיבה הוא ע"י מעשה ממש, אבל לא בביטול בלב בעלמא פקע ממנו שם החמץ. וא"כ לרש"י אין הכרח דביטול הוי כהפקר ושינוי בבעלות, דאולי להפקיד צריך דוקא בדיבור ולשון של הפקר ולא סגי בלב, אלא דביטול חמץ ענינו דאחרי הביטול אין כאן חמץ, אלא עפר, אבל העפר הוא שלו, דלא יצא מרשותו כלל. ובאמת ידוע שהקשה כן המהר"ם חלאווה דאחרי שביטל החמץ ואמר ליהוי כעפרא דארעא יהא מותר לאכול, דעפר מותר לאכול. ותי' דאם בא לאוכלו, הרי שוב אחשבי' לאוכל, והוי שוב חמץ, דעפר אין אוכלין, לכן אסור לאכול אחרי הביטול.

ובזה יש להבין הרמב"ם בפ"ב מחו"מ ה"א לפי הגירסה הישנה שמביא הבס"מ, ומה היא השבתה זו האמורה בתורה היא שיסור החמץ הידוע לו מרשותו, ושאינו ידוע יבטלו בליבו, וישום אותו כעפר כו', והר"ן הביא דברי רמב"ם אלו, דעל חמץ ידוע לא מהני ביטול, ותמה עליו הרבה מהא דאמרי' דף ז' ע"א, היה יושב בבית"מ ונזכר, שיש לו חמץ בתוך ביתו כו' מבטלו בליבו, כו', הרי דמהני ביטול על חמץ ידוע, וכן מהא דאמרי' דף מ"ט; ההולך לשחוט את פסחו ונזכר, שיש לו חמץ בתוך ביתו אם יכול לחזור ולבער, יחזור ויבער, ואם לאו, מבטלו בליבו. הרי שמהני ביטול על חמץ ידוע ועוד כמה קושיות מסוג זה הקשה עליו, ולפי הג"ל, אם מועיל ביטול על חמץ ידוע תלוי במהות הביטול, אם הוי מדין הפקר או מדין תשבתו בלב שמבטל ממנו שם החמץ, דאם הוא מטעם הפקר, ודאי מועיל ביטול על חמץ ידוע, דכל הפקר הוא על ידוע וכמו"כ ביטול, אבל אם ביטול לא הוי מטעם הפקר דבלב, לא מהני הפקר, ורק מדין תשבתו שמבטל את החמץ כעפרא דארעא, הנה זה דוקא אם החמץ אינו ידוע לו, דאז שפיר הוי השבתה בלב דמחשיב את החמץ כעפר בעלמא, שאין לו ערך, אבל אם החמץ ידוע ומוגח לפניו לא שייך לומר שמחשיבו כעפר דגם עפר מסירין מן הבית ובטלה דעתו ואין כאן בטול בלב אלא סתם הערמה. וע"כ לא מהני בטול על חמץ ידוע, ולכן הר"ן בשאלתו הסובר דביטול הוי מטעם הפקר והסביר גם איך מהני בטול בלב אף דהפקר בלב לא מהני משום דשני דברים אינם ברשותו של אדם כ"י ע"כ סובר בפשטות דמהני בטול על חמץ ידוע, אבל הרמב"ם דאומר דתשבתו הוא בטול הלב וכרש"י ולא מטעם הפקר ע"כ שפיר לא מהני בטול על חמץ ידוע, ולפי"ו לק"מ כל קו' הר"ן, דשם הרי מיירי שאין ביכולתו עתה לבער החמץ ולהוציאו מביתו, וא"כ הוי כמו חמץ שאינו ידוע, דמהני ביטול, ורק אם החמץ הוא אצלו ויכול להוציאו מן הבית כמו שמוציאים עפר וזבל מן הבית, והוא אינו מוציא אלא מבטל, לא הוי ביטול כלל.

... ובוה יש להבין דברי הרמב"ם, דתשביתו כולל שני דברים, חמץ ידוע להסיר מרשותו וחמץ שאינו ידוע לבטלו בליבו, דהיכן נרמז זה בפסוק, דיש שני מיני תשביתו, הלא סתמא כתוב "אך ביום הראשון תשביתו", ולמה לא נאמר על כל חמץ שבעולם בין ידוע ובין אינו ידוע, או שלעולם יצטרך להסיר מרשותו, דתפירוש תשביתו הרי אחד הוא, ובעצם נכלל זה בקושיות התוס' על רש"י, דבתשביתו נחלקו חכמים מהו, אבל ביטול הוא מטעם הפקר. ולפי הנ"ל מובן מאד, דבאמת תשביתו פירשו הוא תבטלון בלב, כפי שתרגם אונקלוס, שמוה כ' רש"י דאלמא השבתה בלב הוי השבתה ומועיל ביטול, אלא שלבטל בלב שייך רק על חמץ שאינו ידוע, שיש לו ערך אצלו כמו עפר, ואם רק ימצא החמץ יוציאו מרשותו כמו עפר, אבל בחמץ ידוע אין ראי' על הביטול רק אם מוציאו מרשותו ממש, דאז הוי זה גילוי על הביטול בלב, ולא שעצם מעשה ההוצאה מרשותו הוא מצות תשביתו, אלא שע"ז מתגלה שבאמת מחשיבו כעפר בעלמא, והוא משבית את החמץ בלב. ובוה מתורץ גם קו' התוס' על רש"י, דמה שכ' רש"י השבתה בלב הוי השבתה, היינו על חמץ שאינו ידוע, אבל מחלוקת ר"י וחכמים הוא בחמץ ידוע, שאז לא מהני סתם לבטל בלב בזמן שהחמץ מונח לפניו, ואז סוברים חכמים בכל דבר, שאתה יכול להשביתו, בזה מתגלה שבאמת מחשיב החמץ בעפר, ויש כאן השבתה בלב, שמבטל החשיבות של החמץ ע"י זה ששורפו או זורקו לים, ור"י סובר דרק ע"י שריפה, שמבערו מן העולם, אזי מתגלה ההשבחה שבלב, אבל כל עוד שלא שורפו אף שהוציאו מביתו עוד לא נתגלה שבאמת ביטל ערכו של החמץ, כיון שהוא מונח לפניו, אבל מודה ר"י בחמץ שאינו ידוע לו, דמועיל ביטול, ומקיים בזה מצות תשביתו, ורק בחמץ בעין יליף מגותר, דצריך דוקא שריפה.

ולפי כל זה לא קשה על הרע"ב דיכול לחזור מן הביטול, א"כ גם כשלא חזר יעבור בב"י, משום דיש לו זכות לחזור, והוי גורם לממון כממון דמי. דזה קשה רק אם נאמר דביטול הוי מטעם הפקר, ואחרי שביטל אין החמץ שלו, או אם הי' יכול לחזור במחשבה לבד מן הביטול, הי' זה שפיר מקרי גורם לממון כמו בחלת חמץ. אכן לשי' התוס' והר"ן, דביטול מטעם הפקר, אה"נ דאינו יכול לחזור מן הביטול כמו בהפקר, דאינו יכול לחזור, אבל לשי' רש"י, דביטול אינו הפקר, אלא דמבטל שם חמץ מן החמץ, אבל הוי שלו גם אחרי הביטול; א"כ לא הוי רק גורם לממון, אלא ממון ממש, דשלו הוא גם אחרי הביטול, אלא כיון דבטלו, הוי כמו עפר, שאינו עובר בב"י, וא"כ לא שייך לומר דיעבור בב"י משום דיכול לחזור, והוי גורם ממון, דכ"ז שלא חזר הרי הוי עפר, ואה"נ כשיחזור מן הביטול, שוב משרי לי' לחמץ חמץ, כדברי המהר"ם חלאווה, דשוב אחשבי' לחמץ כשרוצה לאוכלו, ואז יעבור בב"י, לכן בודקין, כדי שלא ימצא ולא יחזור מביטולו.

ובזה מובן שפיר התוי"ט, דאתי מחשבה ומבטל מחשבה, משום דלרש"י אינו ביטול מטעם הפקר ורק מטעם תשביתו, א"כ אין כאן שום חלות בדיני ממונות, דגם אחרי הביטול הוי שלו, ולכן כשחזור מביטולו, היינו דרוצה לאוכלו שוב, משו' לי' לעפר חמץ, ובאה מחשבה ומבטלת מחשבה, אבל אה"נ לשי' התוס',

”בענין ביטול חמץ ומ”ע דתשבת”

דביטול מטעם הפקר ויצא מרשותו שוב אינו יכול לחזור במחשבה, ולא אמרי אתי מחשבה ומבטלת מחשבה.

ובזה יש לתבין שי' הרמב"ם דלוקה אב"י וב"י אם קנה חמץ בפסח דעשה מעשה, ולא הוי לאו הניתק לעשה דתשבתו, משום דלא המעשה שריפה היא המצוה, אלא שבזה מתגלה, שמבטל בליבו, ועיקר המצוה דתשבתו הוא בלב, וא"כ זה רק מהני לשמים דד' יודע שביטל, אבל לב"ד של מטה לא שייך דברים שבלב, דאף אחרי ששרפו עדיין אין הכרח שבאמת ביטל בלב שלם, וע"כ לא שייך בזה ניתק לעשה, וכמו גל"ע שיש המפרשים על מ"ע דתשובה, דלא הוי כל"ע משום דעיקרו בלב.

ובזה ניחא ג"כ מה שהי' קשה למה ניחוש שיחזור מן הביטול אם רוצה לאכול הגלוסקא, דלמא יוסיף חטא על פשע, אם רוצה לעבור על איסור אכילת חמץ לתיאבון, למה לי. לעבור ג"כ אב"י ולחזור על הביטול. ולפי הנ"ל אין צריך כלל חזרה מפורשת, אלא זה גופא כשמוציא חמץ בפסח, והוי חמץ ידוע, ומשנה מלשורפה משום דחס עליה, א"כ עובר מיד אב"י, דזה גופא הוי החזרה מה שרוצה לאוכלה. ולכן יש להוסיף, דאף דאין חוששין, שמא יבא לאוכלה, דלכן לא פירש רש"י כפשוטו דבודקין, כדי שלא יבוא לאכול, משום דלא חשדו ישראל על זה, שיבוא לאכול חמץ בפסח, שאיסורו בכרת, אבל ברגע שמוציא הגלוסקא היא יפהפיה רק חושב עליה ברגע הראשון, שחדל לשורפה, ואז מיד בין רגע עובר אב"י וב"י, וכבר אינו עפר, אלא חמץ, ולכן שפיר בודקין, רק כדי שלא יעבור בב"י.